

KS. JANUSZ GREŻLIKOWSKI

URZĄD PROMOTORA SPRAWIEDLIWOŚCI W OBOWIĄZUJĄCYCH PRZEPISACH PRAWA KANONICZNEGO

Urząd promotora sprawiedliwości, inaczej rzecznika sprawiedliwości, znany jest od wieków prawu kościelnemu. Swój początek zawdzięcza on prawu partykularnemu, a został powołany przez Kościół w celu skutecznej ochrony zagrożonego dobra publicznego, a także dobra poszczególnych wiernych. Urząd ten zawsze był przedmiotem polemik i dyskusji, różnie też traktowano jego funkcje i zadania, strukturę oraz nazewnictwo, same zaś normy prawne określające obowiązki osób sprawujących ten urząd odznaczały się zmiennością i niejasnością¹.

Pełniąc urząd publiczny w Kościele, promotor sprawiedliwości działa w jego imieniu dla uniknięcia bądź zakończenia zgorszenia wśród wiernych, a także dla ochrony sprawiedliwości i poszanowania prawa. Występuje on we wszystkich sprawach spornych, w których może być zagrożone dobro publiczne oraz w sprawach karnych, gdzie działa jako oskarżyciel publiczny. Może on wspomagać stronę procesową, która nie zna swoich uprawnień, a także bierze udział w procesie kanonizacyjnym².

Warto przybliżyć genezę tego urzędu, wymagania stawiane osobom powoływanym na ten urząd, mianowanie i utratę urzędu promotora sprawiedliwości, jak też jego zadania w kościelnym procesie spornym, karnym, małżeńskim i kanonizacyjnym.

1. Początki i historia urzędu promotora sprawiedliwości

Powstanie tego urzędu w Kościele było ściśle związane z kształtowaniem się idei ochrony dobra publicznego. Początkowo idea ta była złączona z kościelną władzą rządzenia. Dlatego prawo kościelne przez długi okres nie знаło osobnej instytucji rzecznika dobra publicznego. Z czasem jednak, na gruncie procesu karnego, w drodze zwyczaju, pojawił się oskarżyciel publiczny³. Niektóre elementy charakterystyczne dla działań

ności oskarżyciela publicznego możemy odnaleźć w instytucji świadków synodalnych (*testes synodales*), którym od IX w. w Kościele powierzono zadanie strzeżenia karności kościelnej⁴. Wspominał o nich Sobór Laterański IV w 1215 r., nakazując, aby na synodzie prowincjalnym ustanowiono ich dla każdej diecezji. Pełnili oni swe obowiązki nie z własnej inicjatywy i jako osoby prywatne, ale mianowani byli przez biskupa i pełnili stały urząd kościelny. Ich głównym zadaniem było informować biskupa na synodzie o wszelkich przejawach życia niezgodnych z prawem powszechnym i diecezjalnym. Zawsze jednak uważani byli za świadków i nigdy nie wszczynali postępowania karnego jako oskarżyciele publiczni⁵. Ich działalność była krokiem naprzód w kierunku tworzenia się omawianego urzędu.

Świadkowie synodalni zanikli najprawdopodobniej na przełomie XVI i XVII w., a ich zadania przejęli: *promotor fiskalny* i *dziekani*⁶. Urząd *promotora fiskalnego* znany był już w XIII w. w Kurii Rzymskiej, jak i we Francji, skąd został przeszczepiony także do Italii, Anglii, Hiszpanii, Niemiec i Polski⁷. Nie było wtedy jednolitego nazewnictwa dla tego urzędu. Najczęściej funkcjonowały nazwy: *promotor fiscalis*, *procurator fiscalis*, *advocatus fiscalis* albo po prostu *fiscalis*⁸. Etymologicznie nazwa pochodzi od słowa *fiscus* – kosz, worek na pieniądze, skarb cesarski. Z czasem wyraz ten przybrał znaczenie symboliczne i określano nim państwo oraz wszystkie jego uprawnienia. *Fiskus* była to więc fikcja prawna wyobrażająca społeczność doskonałą, a *fiscalis* to osoba występująca w imieniu Kościoła, jego uprawnień i w ogóle dobra publicznego⁹.

Instytucja prokuratorów fiskalnych została zatwierdzona przez sobory w Konstancji w 1413 r. i w Bazylei w 1431 r., co wpłynęło na rozprzestrzenienie się tego urzędu w Kościele, a zwyczaj ustanawiania publicznych oskarżycieli utrwalił się do tego stopnia, iż proces karny uważano za nieważny, jeżeli promotor nie brał w nim udziału¹⁰.

W Polsce promotor sprawiedliwości występował najczęściej pod inną nazwą – *instygator*¹¹, a źródła wspominają o nim już w początkach XV w.¹² Czuwał on nad ścisłym przestrzeganiem procedury prawnej i był oskarżycielem publicznym. Urząd ten w polskich trybunałach kościelnych był ustanawiany w celu zapewnienia sędziemu pomocy w postępowaniu z urzędu przeciw osobom, które naruszyły kościelny porządek prawny. Wprowadzenie tego urzędu dokonało się dla zaradzenia konkretnym potrzebom praktyki sądowej, a nie w oparciu o normy prawne¹³. Pierwsze postanowienia zobowiązujące biskupów do ustanowienia instygatorów, którzy mieli starać się o odzyskanie dochodów zagrabionych ubogim ple-

banom, zawiera synod prowincjalny piotrkowski z 1557 r.¹⁴ Urząd instygatora powierzano zarówno osobom duchownym, jak i świeckim. Świeccy zostawali instygatorami przeważnie wtedy, gdy sprawowali inne funkcje w konsystorzu, np. pełnomocnika stron lub notariusza. Wyznaczano ich zwykle do poszczególnych tylko spraw. Najczęściej natomiast stanowisko instygatora otrzymywali duchowni¹⁵. Zazwyczaj powoływano w konsystorzach wielu instygatorów. Jednym z warunków dobrego wywiązywania się z zadań oskarżyciela była niewątpliwie znajomość prawa, a przynajmniej praktyki sądowej i zakresu obowiązków, a także odznaczanie się moralnością i dobrymi obyczajami. Instygatorów powoływał oficjał i mieli oni obowiązek czuwać nad obyczajami duchowieństwa i wiernych, donosząc z urzędu o uchybieniach i wnosząc pozwy. Można powiedzieć, że instygator był prawie tym, czym w sądach cywilnych był prokurator. Jego działalność obejmowała szeroki zakres zagadnień związanych z ochroną wiary, jurysdykcji kościelnej i porządku moralno-prawnego. Wkraczał on wtedy, gdy doszło do naruszenia obowiązującej w tych dziedzinach dyscypliny, żądając ukarania winnych i naprawienia wyrządzonych przez nich szkód¹⁶.

Chociaż urząd promotora istniał w całym Kościele wiele stuleci, dopiero instrukcja Stolicy Apostolskiej z 11 VI 1880 r. nakazywała utworzenie w każdej kurii biskupiej urzędu promotora fiskalnego¹⁷. Nakaz ten ponowiła Kongregacja Rozkrzewiania Wiary w 1883 r.¹⁸ Można zatem powiedzieć, że od końca XIX w. promotor sprawiedliwości występuje w całym Kościele, w każdej kurii biskupiej, jako jej urzędnik. Generalnie jego zadaniem było stać na straży prawa i sprawiedliwości.

Nakaz ustanawiania promotora sprawiedliwości powtórzono w Kodeksie prawa kanonicznego z 1917 r. Kan. 1586 tegoż Kodeksu mówił: *Constituatur in dioecesi promotor iustitiae*¹⁹. Promotor nie działał z własnej inicjatywy, lecz z nakazu ustawy lub biskupa diecezjalnego, chyba że jego udział w procesie wynikał z natury rzeczy²⁰. Kodeks jednocześnie postanawiał, że prawo do skargi w sprawach karnych przysługiwało jedynie promotorowi sprawiedliwości, z wyłączeniem innych osób²¹. Jego zadania procesowe w kanonicznym procesie małżeńskim określała późniejsza instrukcja Stolicy Apostolskiej *Provida Mater Ecclesia* z 15 VIII 1936 r., która bardziej szczegółowo wytyczała zadania i funkcje promotora sprawiedliwości²².

W myśl obecnie obowiązujących norm prawa kanonicznego, promotor sprawiedliwości powinien być ustanowiony w każdej diecezji do spraw spornych, w których może być zagrożone dobro publiczne, oraz do spraw karnych. Tenże promotor na mocy urzędu jest zobowiązany do ochrony

dobra publicznego²³. Można powiedzieć, że promotor sprawiedliwości to rzecznik dobra publicznego. Występuje on w tych sprawach spornych, w których zdaniem biskupa diecezjalnego zagrożone jest dobro publiczne społeczności kościelnej w obrębie diecezji²⁴. Promotor działa więc w imieniu Kościoła. Wnosząc oskarżenie, promotor występuje nie jako osoba prywatna, nie jako obywatel czy wierny, który doznał osobistej krzywdy i na drodze sądowej dochodzi zadośćuczynienia, lecz występuje z oskarżeniem dla dobra Kościoła. Celem jego działania jest więc naprawa naruszonego porządku prawnego. Promotor sprawiedliwości jest więc osobą urzędową, osobą prawa publicznego, działającą w imieniu i dla dobra Kościoła²⁵.

2. Wymogi stawiane promotorowi sprawiedliwości

Kanon 1435 Kodeksu mówiąc o obrońcy węzła małżeńskiego i promotorze sprawiedliwości stwierdza: „mają to być duchowni lub świeccy”²⁶. A zatem promotorem sprawiedliwości może być diakon, kapłan lub osoba świecka. Obojętnie, czy osoba świecka pozostaje w związku małżeńskim, czy też jest stanu wolnego. Ponieważ przepis kanonu nic nie mówi na temat możliwości pełnienia tego urzędu przez kobiety, należy stwierdzić, że kobiety mogą urząd ten pełnić, ponieważ gdy taka ewentualność jest niedopuszczalna, prawodawca wyraźnie to zaznacza²⁷.

Ustawodawca kodeksowy nie stawia żadnych ograniczeń wiekowych co do kandydata na ten urząd. Wydaje się zatem rozsądne zastosować wobec promotora sprawiedliwości normę odnoszącą się do wikariuszy sądowych, a mianowicie, by mieli ukończone trzydzieści lat życia²⁸, gdyż urząd ten wymaga pewnego doświadczenia i wiedzy. Nie byłoby naruszeniem prawa, gdyby przyjąć również wiek wymagany od prezbiterów, czyli ukończone dwadzieścia pięć lat życia²⁹.

Co do kwalifikacji moralnych, to urząd promotora sprawiedliwości powinny pełnić osoby *integrae fama*, czyli o nieposzlakowanej opinii, cieszące się dobrą sławą i dobrym imieniem³⁰. Są to takie przymioty, jakie prawo stawia kandydatom na urząd wikariusza sądowego³¹ oraz sędziom diecezjalnym³². Ponadto ustawodawca domaga się, aby kandydaci na urząd promotora sprawiedliwości „mieli doświadczenie w roztropności i gorliwości o sprawiedliwość”³³. Jednocześnie kandydat na ten urząd powinien charakteryzować się dobrą opinią, czyli pozytywnym postrzeganiem jego osoby przez otoczenie. Kodeks nie żąda od kandydata na promotora nieskalanego życia, lecz wymaga nienaruszonej sławy. Należy jednak pamiętać, że promotorem sprawiedliwości nie może być oso-

ba, przeciwko której można wytoczyć proces kanoniczny za jakieś przestępstwo, oraz osoba, która znajdowałaby się w nieregularnej sytuacji małżeńskiej (konkubinat, wolny związek, rozwód) lub opuściła swoje dzieci. Funkcji tej nie powinien też pełnić człowiek, który zdaniem biskupa diecezjalnego utracił dobrą opinię u osób zacnych i uczciwych³⁴.

Innym przymiotem kandydata na urząd promotora jest odpowiednia wiedza. Od kandydatów na ten urząd wymaga się posiadania stopnia akademickiego, a więc tytułu doktora lub licencjata prawa kanonicznego³⁵. Ma to być gwarancją zdatności do pełnienia urzędu. Nie wystarczy tu analogiczny tytuł z prawa świeckiego czy z teologii lub innych dziedzin kościelnych³⁶. Ustawodawca zmierza w ten sposób do tego, by funkcja promotora była pełniona przez ludzi do niej odpowiednio przygotowanych przez studia specjalistyczne.

Prawodawca kościelny wspomina również o niekompatybilności urzędu promotora. Chodzi o możliwość pełnienia przez jedną osobę urzędu promotora i obrońcy węzła małżeńskiego. Zgodnie z kan. 1436 § 1 Kodeksu, ta sama osoba tylko wtedy może pełnić urząd promotora i obrońcy węzła małżeńskiego, gdy nie jest to występowanie w tej samej sprawie. Ochrona praw stron procesowych, jak i potrzeba zdecydowanego i całkowitego zaangażowania wymagają, aby funkcji rzecznika sprawiedliwości i obrońcy węzła zasadniczo nie łączyć³⁷. Zgodnie więc z Kodeksem za normalne należy uznać pełnienie przez jedną osobę obu tych funkcji, jednak w różnych sprawach³⁸. Promotor sprawiedliwości oczywiście nie może być świadkiem w sprawie, w której występował³⁹.

3. Mianowanie i utrata urzędu

Wymogiem prawa jest mianowanie promotora sprawiedliwości w każdej diecezji⁴⁰. Obok promotora sprawiedliwości mianowanego na stałe *ad universitatem causarum*, może być również ustanowiony odrębny promotor do poszczególnych spraw⁴¹. Ustawodawca kodeksowy stwierdza, że do obowiązków biskupa diecezjalnego należy ustanowienie promotora sprawiedliwości i obrońcy węzła małżeńskiego⁴². Nominacja dokonana przez biskupa diecezjalnego realizuje się na mocy zarządzenia kanonicznego o wolnym nadaniu⁴³. Swobodę mianowania promotora sprawiedliwości ograniczają jedynie uwarunkowania ustanowione przez ustawodawcę kościelnego, jako wymóg do objęcia tego urzędu kościelnego⁴⁴. Nominacji mogą dokonać także prałaci i opaci terytorialni, wikariusze i prefekci apostolscy oraz administrator apostolski, którego urząd powołano na stałe⁴⁵. W przypadku wakatu stolicy biskupiej, admini-

strator diecezji w myśl zasady *nihil innovetur* nie może mianować promotora sprawiedliwości, a w razie konieczności może mianować promotora sprawiedliwości nie w charakterze ogólnym, ale do poszczególnych spraw⁴⁶.

Jak wiemy, w Kościele powierzenie urzędu zwane jest prowizją kanoniczną, przez którą rozumie się nadanie urzędu dokonane przez kompetentnego przełożonego zgodnie z przepisami prawa⁴⁷. Prowizja obejmuje trzy akty: oznaczenie osoby (*designatio personae*), mocą którego zostaje wyznaczona i określona osoba mająca piastować dany urząd; nadanie tytułu (*collatio tituli*), poprzez który osoba nabywa urząd; wprowadzenie w posiadanie (*missio in possessionem*), zwane również kanonicznym objęciem urzędu, mocą którego osoba mianowana przyjmuje urząd w aktualne posiadanie poprzez prawne wprowadzenie⁴⁸. Najistotniejszym i najważniejszym aktem prowizji kanonicznej jest *collatio tituli*. Akty stanowiące prowizję kanoniczną nie we wszystkich wypadkach są odrębne i samoistne. Czasem wszystko zostaje objęte jednym aktem, kiedy indziej rozróżniamy dwa akty. Należy jednak pamiętać, że każde powierzenie urzędu w Kościele powinno dokonać się na piśmie, a powierzenie urzędu dokonuje się poprzez swobodne nadanie, przydzielenie, które poprzedziła prezentacja, wybór lub postulacja⁴⁹.

Swobodne nadanie jest jedynym sposobem nadania urzędu promotorowi sprawiedliwości. Jak stwierdza prawodawca kodeksowy, swobodnego nadania urzędu dokonuje biskup diecezjalny we własnym Kościele partykularnym⁵⁰.

W świetle przepisów prawa procesowego istnieją dwie możliwości mianowania promotora sprawiedliwości: do wszystkich spraw (*ad universitatem causarum*) lub do poszczególnych spraw (*ad singulas causas*)⁵¹. Promotor sprawiedliwości powinien być mianowany w Kościele partykularnym do wszystkich spraw, ponieważ tylko taka nominacja gwarantuje stałość urzędu. Nominacja do poszczególnych spraw jest przynależna biskupowi diecezjalnemu, jednak taka nominacja wydaje się sprzeczna z normami prawnymi odnoszącymi się do urzędu kościelnego. Tylko nominacja nadana do wszystkich spraw jest kompatybilna z urzędem kościelnym, który domaga się stabilności⁵². Nominacja promotora sprawiedliwości do pojedynczych spraw, choćby wielokrotna, będzie sprzeczna z warunkiem stałości tego urzędu kościelnego, gdyż będziemy mieli wówczas do czynienia z obowiązkami okolicznościowymi, które nie cieszą się stałością pełnionego urzędu.

Urząd promotora sprawiedliwości można utracić w taki sam sposób jak inne urzędy kościelne. Prawodawca kodeksowy w kan. 184 § 1 stwier-

dza, że urząd kościelny traci się: po upływie wyznaczonego czasu, po osiągnięciu określonego prawem wieku, wskutek zrzeczenia się urzędu, przeniesienia lub pozbawienia⁵³. Nie traci się natomiast urzędu z chwilą ustania władzy, która go nadała, chyba że prawo zastrzega inaczej⁵⁴. O zwolnieniu urzędu, które osiągnęło swój skutek, należy powiadomić jak najszybciej wszystkich posiadających jakieś prawo do prowizji na ten urząd⁵⁵.

Utrata urzędu po upływie określonego czasu oraz osiągnięciu wyznaczonego wieku, następuje dopiero z momentem pisemnego powiadomienia, dokonanego przez kompetentną władzę⁵⁶. Sam upływ czasu czy osiągnięcie wieku nie powodują utraty urzędu, ale konieczne jest powiadomienie tego, który urząd piastował⁵⁷.

Odnosnie do zrzeczenia się urzędu prawodawca kościelny precyzuje kilka obowiązków spoczywających na osobie zrzekającej się i przyjmującej zrzeczenie oraz kilka warunków ważności zrzeczenia. „Każdy kto jest poczytalny, może dla słusznej przyczyny zrzec się urzędu” stwierdza kan. 187 Kodeksu. Jest to uprawnienie przysługujące osobie, do skorzystania z którego wymagana jest słuszna przyczyna. Z mocy samego prawa nieważne będzie zrzeczenie dokonane pod wpływem ciężkiej i niesprawiedliwej bojaźni, podstęp, istotnego błędu lub symonii⁵⁸. Jednocześnie rezygnacja, bez względu czy wymaga zatwierdzenia czy nie, do swej ważności wymaga złożenia jej temu, kto powierza urząd. Powinna ona być złożona na piśmie albo ustnie wobec dwóch świadków⁵⁹. Zrzeczenie wymagające zatwierdzenia traci swą moc po trzech miesiącach, jeśli nie zostało przyjęte. Zrzeczenie dopóki nie osiągnie swojego skutku, może być w każdej chwili odwołane przez zrzekającego się. Z chwilą natomiast osiągnięcia skutku nie może być odwołane. Prawo dopuszcza natomiast sytuację, kiedy osoba, która zrzekła się urzędu, otrzyma go ponownie, jednak z innego tytułu⁶⁰.

Jeżeli chodzi o przeniesienie, to jest to akt prawny, mocą którego kompetentny przełożony odbiera duchownemu posiadany przez niego urząd i nadaje mu inny⁶¹. Przeniesienia może dokonać przełożony, któremu przysługuje prawo nadania zwolnionego urzędu, jak i urzędu, który ma być powierzony⁶². Jeżeli przeniesienie dokonywane jest wbrew temu, kto piastuje urząd, wymagana jest poważna przyczyna. Należy zauważyć, iż prawodawca kościelny podkreśla, aby przy przeniesieniu zawsze przyznawano przenoszonemu prawo do przedstawienia przeciwnych racji, a samo przeniesienie powinno być dokonywane zgodnie ze sposobem przepisany prawem⁶³. *Translatio*, aby osiągnęło przepisany prawem

skutek, musi być dokonane na piśmie⁶⁴. W przypadku przeniesienia pierwszy urząd zostaje zwolniony przez kanoniczne objęcie drugiego urzędu⁶⁵.

Co do usunięcia, to oznacza ono pozbawienie kogoś prawnego tytułu piastowanego przez niego urzędu, bez nadania tytułu do innego urzędu. Usunięcie nie musi mieć charakteru karnego⁶⁶. Może być dokonane dekretem kompetentnego przełożonego albo na mocy samego prawa, zgodnie z postanowieniem kan. 194⁶⁷. Dekret, aby osiągnął skutek, musi być wydany na piśmie, co jest wymagane także do jego ważności⁶⁸. Z urzędu, który jest nadany na czas nieokreślony, nie można osoby usunąć bez poważnych przyczyn i bez zachowania postępowania określonego prawem. Takie same procedury należy zachować przy usuwaniu kogoś z urzędu powierzonego na czas określony, przed upływem tego okresu⁶⁹.

Pozbawienie urzędu jest z kolei sytuacją, w której utrata zajmowanego stanowiska spowodowana jest popełnieniem jakiegoś przestępstwa. W oparciu o postanowienia obowiązującego Kodeksu, pozbawienie urzędu, stanowiące karę za popełnienie przestępstwa, może być dokonane tylko zgodnie z przepisami prawa⁷⁰.

4. Uprawnienia, zadania i obowiązki promotora sprawiedliwości

Jak powiedziano wyżej, obowiązkiem i główną misją promotora sprawiedliwości jest zabezpieczenie dobra publicznego, które może stać się przedmiotem sporu nie tylko w sprawach karnych, ale także w określonych sprawach spornych. Obronę dobra wspólnego należy rozumieć jako obronę przed działaniem na szkodę Kościoła. Chodziłoby tu więc o kwestie dotyczące zadań osób publicznych, wypełniania swoich powinności wobec Kościoła, nienaruszalności wiary, zwyczajów, nadużyć w dyscyplinie kościelnej, posłuszeństwa nakazom kompetentnej władzy, krzywdy wyrządzonej nauce lub dyscyplinie kościelnej⁷¹.

Pełniąc urząd publiczny w Kościele, promotor sprawiedliwości działa w jego imieniu dla uniknięcia zgorszenia wśród wiernych, a także dla obrony sprawiedliwości i poszanowania prawa⁷². To uwidacznia jego rolę w procesie, gdzie zadaniem promotora jest obrona dobra publicznego. Czyni to przedstawiając wnioski lub oceny *secundum rei veritatem*⁷³. Mówiąc o zadaniach procesowych promotora sprawiedliwości, należy wskazać na dwie zasadnicze formy jego udziału w procesie: jako strony powodowej oraz jako uczestnika procesu. Pierwsza z sytuacji oznacza, że promotor jest inicjatorem postępowania sądowego, a więc to on zwraca się do sędziego (z mocy swego urzędu) z prośbą o prowadzenie proce-

su. W drugiej sytuacji proces zostaje rozpoczęty przez kogoś innego i toczy się przy udziale stron, ale ze względu na zagrożenie dobra publicznego, biskup diecezjalny może nakazać udział promotora. Wtedy rzecznik sprawiedliwości jest uczestnikiem procesu⁷⁴.

Zadanie i obowiązki promotora sprawiedliwości są ściśle uzależnione od decyzji biskupa, ponieważ to on, zgodnie z kan. 1431 Kodeksu prawa kanonicznego, określa istnienie zagrożenia w sporze dobra publicznego⁷⁵. To właśnie biskup diecezjalny wydaje osąd, czy w konkretnej sprawie dobro publiczne jest zagrożone, czy też nie. Uprawnienie to zostało nadane biskupowi, ponieważ do niego należy władza ustawodawcza, wykonawcza i sądownicza⁷⁶ oraz promowanie świętości i sprawiedliwości wśród wiernych⁷⁷. Te wszystkie uprawnienia pozwalają biskupowi wydawać w każdym procesie pewny osąd, oparty na autorytecie władzy biskupiej odnośnie do tego, czy dobro publiczne jest uwikłane w spór czy też nie⁷⁸. Należy zauważyć, iż osąd ten przybiera formę konkretnego polecenia dla sędziego lub trybunału, czy też bezpośredniego dla samego promotora sprawiedliwości, aby wziął udział w danym procesie, broniąc dobra publicznego jako strona⁷⁹ lub jako uczestnik procesu⁸⁰.

Należy zauważyć, że promotor sprawiedliwości występuje we wszystkich sprawach karnych, a w spornych tylko w tych, w których może być zagrożone dobro publiczne. W sprawach karnych występuje w charakterze publicznego oskarżyciela, wykonując czynności przewidziane dla strony⁸¹. W sprawach spornych może działać różnie, zwykle wyrażając swoją opinię w przypadkach przewidzianych w ustawie i na wniosek sędziego albo zaskarżając małżeństwo, którego nieważność została ogłoszona⁸².

Jeżeli chodzi o proces sporny, to należy go rozumieć jako postępowanie sądowe zmierzające do przywrócenia lub ochrony praw osób fizycznych lub prawnych, jak również do stwierdzenia faktów prawnych. Normy prawne tego procesu zawierają ogólne przepisy określające sposób postępowania na etapach prawie wszystkich procesów kanonicznych, z wyjątkiem procesu karnego⁸³. Promotor sprawiedliwości bierze udział w procesie spornym w czterech przypadkach: gdy nakazuje to ustawa, kiedy biskup diecezjalny osądzi, że dobro publiczne może być zagrożone, jeżeli w poprzedniej instancji brał udział rzecznik sprawiedliwości oraz w innych sytuacjach, gdy sędzia uzna udział promotora za konieczny z natury rzeczy⁸⁴.

W czasie trwania przewodu sądowego promotor sprawiedliwości kilkakrotnie bierze czynny udział w sprawie. Ma wpływ na opracowanie pytań dla świadków, jeżeli bierze udział w sprawie, jak również ma prawo

powołać świadków⁸⁵. Jednak swoje pytania, które pragnie zadać świadkowi podczas przesłuchania, powinien przedstawić sędziemu lub jego zastępcy; ma to na celu zachowanie kierowniczej funkcji sędziego w procesie⁸⁶. Promotor wraz ze stronami procesu mają prawo w sprawach o separację małżonków prosić o przeprowadzenie zwyczajnego procesu spornego; jeśli tego nie uczynią, należy przeprowadzić ustny proces sporny⁸⁷.

Uwagi przedwyrokowe sporządza zawsze promotor, o ile występuje w sprawie. Jest to jego uprawnienie i obowiązek. Nie może on zrezygnować z przedstawienia swych uwag przedwyrokowych⁸⁸. Rzecznikowi sprawiedliwości przysługuje prawo ponownego replikowania na odpowiedzi stron. Przepis powyższy daje promotorowi możliwość zabrania głosu na zakończenie dyskusji nad sprawą. Tego rodzaju uprawnienie nie przysługuje promotorowi w procesie karnym⁸⁹. Promotor sprawiedliwości ma także prawo wniesienia apelacji w sprawach, w których wymagana jest jego obecność, oczywiście z zachowaniem przepisów prawa dotyczących wnoszenia apelacji⁹⁰.

W odniesieniu do procesu karnego będącego postępowaniem sądowym opartym na prawie procesowym, które zmierza do ustalenia przestępstwa i jego sprawcy oraz do ukarania winnego lub stwierdzenia, że z chwilą popełnienia przestępstwa zaciągnął on karę przepisaną prawem⁹¹, to wszczęcie i popieranie tego procesu odbywa się z urzędu (*ex officio*), gdyż proces ten ma zawsze charakter publiczny⁹². Koniecznymi uczestnikami procesu karnego są: sędzia, który rozpatruje i rozstrzyga sprawę zgodnie z prawem, oraz strony sporu⁹³. Jedną ze stron jest promotor sprawiedliwości, który jest publicznym oskarżycielem i rzecznikiem dobra publicznego, drugą zaś jest strona pozwana, która odpowiada za czyn przestępczy⁹⁴. Promotor pełni tutaj rolę strony powodowej i jego wyłączną kompetencją jest wniesienie oskarżenia przeciwko sprawcy przestępstwa. Osoby prywatne zainteresowane ściganiem przestępstwa mogą tylko donieść o tym przestępstwie właściwemu przełożonemu⁹⁵.

Obowiązki i zadania, jakie wykonuje promotor, są najbardziej ważne i znaczące w procesie karnym. Otóż biskup diecezjalny, gdy zdecyduje, iż należy wszcząć sądowy proces karny, przekazuje akta dochodzenia promotorowi sprawiedliwości, który następnie powinien przedstawić sędziemu akt oskarżenia⁹⁶, czyli przedłożyć sędziemu pisemny wniosek o rozpoczęcie postępowania karnego przed sądem przeciwko określonej osobie. Sporządza go na mocy dekretu ordynariusza. Nikt inny poza promotorem nie może wnieść do sądu aktu oskarżenia. Przed wniesieniem skargi karnej sam promotor może jednak przedłożyć biskupowi

ewentualne argumenty przeciwko wszczęciu procesu karnego. Wraz z aktem oskarżenia promotor przekazuje sądowi akta dochodzenia wstępnego. Do oskarżenia może dołączyć proponowane formuły sporu oraz zasadnicze pytania, jakie powinny być postawione oskarżonemu podczas przesłuchania⁹⁷.

Według przepisów prawa kanonicznego, promotor może zrzec się instancji w sądzie każdego stopnia, czyniąc to z polecenia lub za zgodą biskupa diecezjalnego, który zdecydował o wszczęciu procesu⁹⁸. Promotor nie może zrzec się instancji własną powagą, gdyż jego decyzja jest tutaj uzależniona od nakazu lub zgody właściwego ordynariusza. Motywem zrzeczenia może być przekonanie, że oskarżony nie popełnił przestępstwa, lub przyznanie się oskarżonego do winy, albo przeświadczenie, iż oskarżony wystarczająco naprawił zgorszenie i zadośćuczynił sprawiedliwości. Zrzeczenie, aby było ważne, musi być zaakceptowane przez obwinionego⁹⁹.

Rzecznik sprawiedliwości ma również prawo w procesie karnym do zgłaszania środków dowodowych na równi z oskarżonym. Bierze udział w dyskusji nad sprawą. Ta ostatnia czynność polega na przedstawieniu przez promotora i oskarżonego swoich stanowisk w toczącej się sprawie. Muszą być one poparte wywodami prawnymi i faktycznymi. Dyskusję kończy głos oskarżonego, co jest szczególnym jego prawem do obrony¹⁰⁰.

Zgodnie z przepisami prawa, promotor sprawiedliwości ma prawo apelować, ilekroć uważa, iż nie naprawiono zgorszenia lub nie przywrócono sprawiedliwości w należyty sposób¹⁰¹. Promotor ma prawo apelować od wyroku pierwszej instancji, jeżeli jednak odwołuje się do wyższej instancji, wypada, aby było to, podobnie jak i rezygnacja z apelacji, skonsultowane z ordynariuszem¹⁰². W razie wniesienia apelacji, przed trybunałem wyższym rolę powoda pełni promotor sprawiedliwości ustanowiony przy tym trybunale¹⁰³. Niedopuszczalne jest, aby do sądu trzeciej instancji wniósł oskarżenie promotor ustanowiony przy sądzie pierwszej instancji¹⁰⁴. Promotor, który wniósł akt oskarżenia, kończy swoją funkcję i zadania z chwilą wniesienia apelacji. W trybunale wyższej instancji jego zadania przejmuje promotor tego trybunału. Wydaje się, że jest to zasada słuszna, ponieważ apelacja jest kontrolą, czy wymiar sprawiedliwości był prawidłowy, a popieranie oskarżenia przez tę samą osobę, która je wniosła, utrudniałoby to zadanie.

Promotor sprawiedliwości bierze również udział w procesie małżeńskim. Pod pojęciem procesu małżeńskiego należy rozumieć sprawy o orzeczenie nieważności małżeństwa, o separację małżonków,

a także proces mający na celu uzyskanie dyspensy od małżeństwa zawartego lecz niedopełnionego oraz o domniemaną śmierć współmałżonka¹⁰⁵.

Kwestia małżeństwa, jak i jego obrona, należą w szczególny sposób do dobra publicznego Kościoła. Wprowadzając domniemanie prawne za ważnością małżeństwa, a więc stojąc na straży ważności sakramentu małżeństwa, Kościół czuwa nad dobrem publicznym całej wspólnoty¹⁰⁶. Dlatego ze względu na publiczny charakter spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa, bierze w nich udział promotor sprawiedliwości. Może on, jako jedyny poza małżonkami, zaskarżyć małżeństwo¹⁰⁷. Ma prawo to uczynić, jeśli nieważność małżeństwa jest już rozgłoszona (*cum nullitas iam divulgata est*), a ponadto małżeństwa nie można lub nie wypada uważać. Samo doniesienie do promotora o nieważności małżeństwa nie wystarczy, choćby istniała możliwość udowodnienia tej nieważności¹⁰⁸. Wniesienie pisma skargowego przez promotora uzależnione jest od rozgłoszenia nieważności małżeństwa, bez względu na naturę przeszkody¹⁰⁹, jak też od bezskuteczności zabiegów zmierzających do uważnienia przez strony swego małżeństwa, chyba że uważnienie jest niemożliwe lub niewskazane¹¹⁰.

Promotor sprawiedliwości posiada uprawnienia także w postępowaniu dowodowym. Ma prawo do obecności przy przesłuchaniu stron, świadków i biegłych sądowych, oczywiście z zachowaniem przepisu kan. 1559 Kodeksu. Może również przeglądać akta sprawy, choćby nie były jeszcze ogłoszone; ma też prawo zapoznać się z dokumentami przedstawionymi przez strony¹¹¹. Promotor zawsze bierze udział w sprawach o separację małżonków, ze względu na to, że dotyczą one dobra publicznego¹¹².

Omawiając uprawnienia, zadania i obowiązki promotora sprawiedliwości, należy zauważyć, że odnoszą się one także do procesu kanonizacyjnego. Sprawy kanonizacji sług Bożych uregulowane są konstytucją apostolską Jana Pawła II *Divinus perfectionis magister* z 25 I 1983 r.¹¹³ Stwierdzają one, że w każdej sprawie kanonizacyjnej powinien występować promotor sprawiedliwości. Jego zadaniem jest stanie na straży zachowania przepisów prawa kanonicznego w postępowaniu diecezjalnym. Można powiedzieć, że pełni on funkcję podobną do tej, jaką dawniej sprawował promotor wiary.¹¹⁴ Zadaniem promotora wiary było dopilnowanie, aby na ołtarze nie wyniesiono kandydata, którego świętość podlegała nawet najlżejszym, jednak nie pozbawionym podstaw zastrzeżeniom¹¹⁵. Tytuł promotora wiary posiada obecnie jedynie promotor w Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych¹¹⁶.

Dla każdej sprawy w diecezji może być mianowany oddzielny promotor. Mianuje go biskup diecezjalny po przyjęciu prośby postulatora na

rozpoczęcie sprawy¹¹⁷. Promotor powinien wyróżniać się dokładną znajomością prawa kanonizacyjnego i specyfiki danej sprawy. Z tej to przyczyny w postępowaniu kanonizacyjnym nie może tego urzędu pełnić wier-ny świecki, jak to ma miejsce w zwyczajnym procesie kanonicznym¹¹⁸.

Po zebraniu pism sługi Bożego niewydanych drukiem i wszelkich dokumentów odnoszących się do niego, a także po otrzymaniu relacji o przeprowadzonych poszukiwaniach, biskup diecezjalny przekazuje wszystko, co do tej pory zebrano, promotorowi sprawiedliwości lub innemu biegłemu. Ma to pomóc w przygotowaniu odpowiednich pytań dla świadków podczas przesłuchania, które dotyczy życia sługi Bożego, jego cnót lub męczeństwa oraz sławy świętości i męczeństwa. Promotor ma prawo do przejrzenia pytań, jeśli przygotował je ktoś inny. Podczas przesłuchania przysłuchuje się zeznaniom świadków, ma prawo a zarazem obowiązek uzyskania od nich potrzebnych wyjaśnień¹¹⁹. Jeśli nie ma go przy przesłuchaniu świadków i biegłych, należy przedłożyć mu akta później, by mógł poczynić uwagi i zaproponować to, co uzna za konieczne i użyteczne¹²⁰.

Po zebraniu wszystkich dowodów należy akta sprawy i dokumenty przekazać do wglądu promotorowi sprawiedliwości. Może on poprosić o dalsze dochodzenie, jeśli uzna to za wskazane¹²¹. Nic nie może dyspensować promotora od przestudiowania całego materiału sprawy. Przed zakończeniem dochodzenia diecezjalnego promotor powinien sobie zdawać sprawę z ewentualnych braków i, jeśli uzna za konieczne, może żądać uzupełnienia dochodzenia¹²².

Mówiąc o obowiązkach, uprawnieniach i zadaniach promotora sprawiedliwości, nie można zapominać o przepisach ogólnych, które mają zastosowanie do spraw, w których wymagany jest udział promotora sprawiedliwości. Pominięcie jego wezwania powoduje nieważność akt sprawy, chyba że sam, chociaż nie wezwany, faktycznie był obecny, albo przynajmniej przed wyrokiem, przejrzawszy akta, miał szansę wypełnić swoje zadanie¹²³. Jeżeli prawo nie zastrzega czego innego, to ilekroć ustawa nakazuje wysłuchanie stron, należy wysłuchać promotora sprawiedliwości, jeżeli bierze on udział w procesie. Ile razy wymagana jest obecność stron niezbędna, by sędzia mógł coś zdecydować, udział rzecznika sprawiedliwości występującego w sprawie jest również konieczny¹²⁴.

* * *

Chociaż urząd promotora funkcjonował prawie w całym Kościele przez wiele stuleci, dopiero od końca XIX w. promotorzy występują jako urzędnicy nakazani przez prawo powszechne Kościoła. Ustanowienie pro-

motora w każdej diecezji nakazywał Kodeks prawa kanonicznego z 1917 r. Promotor według jego postanowień występował z oskarżeniem dla dobra Kościoła, a nie jako osoba prywatna. Celem jego działania była naprawa naruszonego porządku publicznego. Promotor był osobą prawa publicznego działającą w imieniu i dla dobra Kościoła. Taki charakter urzędu zachował obecnie obowiązujący Kodeks prawa kanonicznego. Wprowadził on w stosunku do tego urzędu tylko nieliczne zmiany, a mianowicie: dopuścił do pełnienia tego urzędu osoby świeckie, podniósł wymagania dotyczące wykształcenia kandydata na ten urząd oraz ograniczył rolę promotora w procesie małżeńskim.

Promotor sprawiedliwości, jako urzędnik stojący na straży dobra publicznego, bierze udział w każdej sprawie karnej, natomiast w sprawach spornych tylko w przypadkach wskazanych przez prawodawcę kodeksowego, jak również w sprawach kanonizacyjnych w postępowaniu diecezjalnym, jak i w procesie małżeńskim. Jako osoba broniąca dobra wspólnego kandydat na urząd promotora powinien spełniać wymogi określone prawem, a przede wszystkim powinien posiadać wykształcenie z zakresu prawa kanonicznego oraz cieszyć się dobrym imieniem.

PRZYPISY

¹ Por. K. Graczyk, *Procesowe zadania promotora sprawiedliwości na etapie zaskarżenia małżeństwa i zawiązania sporu*, „Studia Włocławskie” 9(2006), s. 258.

² J. Lach-Olszewska, *Urząd promotora sprawiedliwości w świetle Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 roku*, Warszawa 2005, s. 4 (mps w Bibl. UKSW); por. R. Sztymle, *Sądownictwo kościelne w służbie praw człowieka*, Olsztyn 2000, s. 70–71.

³ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 4, Olsztyn 1990, s. 199.

⁴ J. Grzywacz, *Promotor sprawiedliwości i jego udział w sprawach małżeńskich*, Lublin 1974, s. 67.

⁵ Tamże, s. 71.

⁶ O. Balzer, *Przewód sądowy polski w zarysie*, Lwów 1935, s. 159–161.

⁷ J. Grzywacz, *Promotor sprawiedliwości i jego udział...*, dz. cyt., s. 93; S. Biskupski, *Pochodzenie urzędu promotora sprawiedliwości*, „Ateneum Kapłańskie” 52(1950), s. 299.

⁸ J. Grzywacz, *Promotor sprawiedliwości i jego udział...*, dz. cyt., s. 67.

⁹ S. Biskupski, *Promotor sprawiedliwości. Nazwa i pojęcie urzędu*, AK 42(1938), s. 482.

¹⁰ J. Grzywacz, *Promotor sprawiedliwości i jego udział...*, dz. cyt., s. 93–94.

¹¹ B. Makarewicz, *Instygator w dawnym prawie polskim*, Lwów 1921, s. 2–4.

¹² J. Gręźlikowski, *Sądownictwo diecezji włocławskiej – historia i teraźniejszość – na tle rozwoju sądownictwa kościelnego w Polsce*, „Ius Matrimoniale” 9(2004), s. 171–172.

¹³ P. Hemperek, *Oficjalat okręgowy w Lublinie XV–XVIII w. Studium z dziejów organizacji i kompetencji sądownictwa kościelnego*, Lublin 1974, s. 133.

¹⁴ I. Subera, *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich*, Warszawa 1981, s. 195.

¹⁵ S. Chodyński, *Konsystorze diecezji kujawsko-pomorskiej*, Włocławek 1914, s. 21–24.

¹⁶ Zob. P. Hemperek, *Oficjalat okręgowy...*, dz. cyt., s. 138–141.

¹⁷ M. Lega, *De iudiciis criminalibus in genere et in specie, de delictis et penis praemis tractus*, Romae 1901, s. 147.

- ¹⁸ S. Biskupski, *Promotor sprawiedliwości*, art. cyt., s. 484.
- ¹⁹ Kan. 1586 KPK z 1917 r.
- ²⁰ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, dz. cyt., t. 4, s. 200.
- ²¹ Kan. 1934 KPK z 1917 r.
- ²² Sacra Congregatio de Disciplina Sacramentorum, Instructio servanda a tribunalibus dioecesanis in pertractandis causis de nullitate matrimoniorum *Provida Mater Ecclesia* (15.08.1936), AAS 28(1936), s. 313–361.
- ²³ Kan. 1430 KPK z 1983 r.
- ²⁴ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, dz. cyt., t. 4, s. 198–199.
- ²⁵ S. Biskupski, *Promotor sprawiedliwości*, art. cyt., s. 484; J. Lach-Olszewska, *Urząd promotora sprawiedliwości...*, dz. cyt., s. 12; T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, dz. cyt., t. 4, s. 198–199.
- ²⁶ Kan. 1435 KPK z 1983 r.
- ²⁷ Poprzedni Kodeks uznawał, iż promotor sprawiedliwości, jako obrońca dobra publicznego, w pewien sposób uczestniczy w jurysdykcji biskupiej, dlatego powinien być być kapłanem. Por. J. Lach-Olszewska, *Urząd promotora sprawiedliwości...*, dz. cyt., s. 14; J. Grzywacz, *Promotor sprawiedliwości, jego mianowanie i przymioty*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 14(1967), z. 5, s. 48.
- ²⁸ Kan. 1420 § 4 KPK z 1983 r.
- ²⁹ Kan. 1031 § 1 KPK z 1983 r.
- ³⁰ J. Grzywacz, *Promotor sprawiedliwości i jego udział...*, dz. cyt., s. 218.
- ³¹ Kan. 1420 § 4 KPK z 1983 r.
- ³² Por. kan. 1421 § 3 KPK z 1983 r.
- ³³ Kan. 1435 KPK z 1983 r.
- ³⁴ J. Grzywacz, *Promotor sprawiedliwości, jego mianowanie i przymioty...*, art. cyt., s. 49–50; tenże, *Promotor sprawiedliwości i jego udział...*, dz. cyt., s. 220.
- ³⁵ Kan. 1435 KPK z 1983 r. Kodeks z 1917 r. wymagał od kandydata na urząd promotora sprawiedliwości doktoratu z prawa kanonicznego lub szczególnej znajomości tego prawa. Zob. kan. 1589 § 1 KPK z 1917 r.
- ³⁶ Z. Grocholewski, *Zmiany w kanonicznym prawie procesowym*, „Kościół i Prawo” 7(1990), s. 105.
- ³⁷ R. Sztuchmiller, *Sędziowie i urzędnicy sądowi w służbie praw człowieka*, w: *Plenitudo legis dilectio*, Lublin 2000, s. 700.
- ³⁸ Por. kan. 1436 § 1 KPK z 1983 r.
- ³⁹ Por. kan. 1550 § 2, 1 KPK z 1983 r.
- ⁴⁰ Kan. 1430 KPK z 1983 r.; por. kan. 1586 KPK z 1917 r.
- ⁴¹ Kan. 1436 KPK z 1983 r.; por. kan. 1588, 2 KPK z 1917 r.
- ⁴² Kan. 1435 KPK z 1983 r.
- ⁴³ Por. kan. 146–147 KPK z 1983 r.
- ⁴⁴ Por. kan. 1435 KPK z 1983 r.
- ⁴⁵ Por. kan. 381 § 2 i 368 KPK z 1983 r.
- ⁴⁶ Por. kan. 428 § 1 KPK z 1983 r. Według niektórych kanonistów do promotora sprawiedliwości należałoby odnieść normy skierowane do wikariuszy sądowych, chodzi tu głównie o kan. 1420 § 5, który mówi, iż nie tracą oni swego urzędu podczas wakatu stolicy biskupiej oraz nie mogą być usunięci przez administratora diecezji. Por. J.J.G. Faillde, *Nuevo derecho procesal canonico. Studio sistematico-analitico comparado*, Salamanca 1992, s. 75.
- ⁴⁷ Por. kan. 146 KPK z 1983 r.
- ⁴⁸ Por. E. Sztáfrowski, *Podręcznik prawa kanonicznego*, t. 1, Warszawa 1985, s. 258.
- ⁴⁹ Por. kan. 147 KPK z 1983 r.
- ⁵⁰ Kan. 157 KPK z 1983 r.
- ⁵¹ Kan. 1436 KPK z 1983 r.
- ⁵² Kan. 145 § 1 KPK z 1983 r.
- ⁵³ Zob. kan. 184 § 1 KPK z 1983 r.
- ⁵⁴ Por. J. Krukowski, R. Sobański, *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego*, t. 1, Poznań 2003, s. 274.

- ⁵⁵ Kan. 184 § 3 KPK z 1983 r.
- ⁵⁶ Kan. 186 KPK z 1983 r.
- ⁵⁷ Por. E. Sztáfrowski, *Podręcznik prawa kanonicznego*, t. 1, dz. cyt., s. 273.
- ⁵⁸ Por. J. Krukowski, R. Sobański, *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego*, t. 1, dz. cyt., s. 277.
- ⁵⁹ Kan. 189 § 1 KPK z 1983 r.
- ⁶⁰ Kan. 189 § 4 KPK z 1983 r.; zob. J. Lach-Olszewska, Urząd promotora sprawiedliwości..., dz. cyt., s. 26–27.
- ⁶¹ Por. E. Sztáfrowski, *Podręcznik prawa kanonicznego*, t. 1, dz. cyt., s. 275.
- ⁶² Kan. 190 § 1 KPK z 1983 r.
- ⁶³ Kan. 190 § 2 KPK z 1983 r.
- ⁶⁴ Kan. 190 § 3 KPK z 1983 r.
- ⁶⁵ J. Lach-Olszewska, Urząd promotora sprawiedliwości..., dz. cyt., s. 27.
- ⁶⁶ E. Sztáfrowski, *Podręcznik prawa kanonicznego*, t. 1, dz. cyt., s. 276.
- ⁶⁷ W myśl tego kanonu mocą samego prawa zostaje usunięty z urzędu kościelnego: kto utracił stan duchowny, kto publicznie odstąpił od wiary katolickiej lub wspólnoty z Kościołem oraz duchowny, który usiłował zawrzeć małżeństwo, choćby tylko cywilne.
- ⁶⁸ Kan. 193 § 4 KPK z 1983 r.
- ⁶⁹ Kan. 193 § 1–2 KPK z 1983 r.; zob. J. Lach-Olszewska, Urząd promotora sprawiedliwości..., dz. cyt., s. 28.
- ⁷⁰ J. Krukowski, R. Sobański, *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego*, t. 1, dz. cyt., s. 285–286.
- ⁷¹ J. Lach-Olszewska, Urząd promotora sprawiedliwości..., dz. cyt., s. 30.
- ⁷² Por. A. Dzięga, *Strony sporu w kanonicznym procesie o nieważność małżeństwa*, Warszawa 1994, s. 150.
- ⁷³ F.J. Famos, *I tribunali ecclesiastici. Costituzione, organizzazione, normae processuali*, Roma 1998, s. 149.
- ⁷⁴ A. Dzięga, *Strony sporu w kanonicznym procesie...*, dz. cyt., s. 105.
- ⁷⁵ Kan. 1431 § 1 KPK z 1983 r.
- ⁷⁶ Kan. 391 § 1 KPK z 1983 r.
- ⁷⁷ Kan. 387 KPK z 1983 r.
- ⁷⁸ J. Lach-Olszewska, Urząd promotora sprawiedliwości..., dz. cyt., s. 31–32.
- ⁷⁹ Kan. 1507 § 1 KPK z 1983 r.
- ⁸⁰ Kan. 1596 i 1597 KPK z 1983 r.
- ⁸¹ Por. kan. 1721, 1724, 1727 § 2 KPK z 1983 r.
- ⁸² Por. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, dz. cyt., t. 4, s. 198.
- ⁸³ R. Sztymiler, *Ochrona praw człowieka w normach kanonicznego procesu sporowego*, Olsztyn 2003, s. 36.
- ⁸⁴ Tenże, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., s. 71.
- ⁸⁵ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, dz. cyt., t. 4, s. 233.
- ⁸⁶ R. Sztymiler, *Ochrona praw człowieka...*, dz. cyt., s. 174.
- ⁸⁷ Por. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, dz. cyt., t. 4, s. 332.
- ⁸⁸ Por. R. Sztymiler, *Ochrona praw człowieka...*, dz. cyt., s. 202.
- ⁸⁹ Por. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, dz. cyt., t. 4, s. 289.
- ⁹⁰ Por. R. Sztymiler, *Ochrona praw człowieka...*, dz. cyt., s. 223–224.
- ⁹¹ Por. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, dz. cyt., t. 4, s. 373.
- ⁹² Kan. 1452 § 1 KPK z 1983 r.
- ⁹³ Por. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, dz. cyt., t. 4, s. 374.
- ⁹⁴ Kan. 1430 KPK z 1983 r.
- ⁹⁵ Por. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, dz. cyt., t. 4, s. 376.
- ⁹⁶ Zob. kan. 1502 i 1504 oraz 1721 § 1 KPK z 1983 r.
- ⁹⁷ Por. kan. 1719 KPK z 1983 r.; Zob. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, dz. cyt., t. 4, s. 383–384.
- ⁹⁸ Kan. 1724 § 1 KPK z 1983 r.
- ⁹⁹ Kan. 1727 § 2 KPK z 1983 r.; Por. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, dz. cyt., t. 4, s. 388.

- ¹⁰⁰ Tamże, s. 386–387.
- ¹⁰¹ Kan. 1727 § 2 KPK z 1983 r.
- ¹⁰² T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, dz. cyt., t. 4, s. 387–388.
- ¹⁰³ Kan. 1721 § 2 KPK z 1983 r.
- ¹⁰⁴ Por. W. Kiwior, *Przedmiot restitutio in integro w Kodeksie prawa kanonicznego z 1983 roku oraz w orzecznictwie Trybunałów Apostolskich w latach 1984–1995*, Warszawa 2001, s. 301.
- ¹⁰⁵ Por. kan. 1671–1707 KPK z 1983 r.
- ¹⁰⁶ Por. A. Dzięga, *Strony sporu w kanonicznym procesie...*, dz. cyt., s. 144–145.
- ¹⁰⁷ Kan. 1674 KPK z 1983 r.
- ¹⁰⁸ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, dz. cyt., t. 4, s. 318.
- ¹⁰⁹ Chodzi o rozgłoszenie w miejscu stałego lub tymczasowego pobytu małżonków, zwykle połączone ze zgorszeniem wiernych. Por. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, dz. cyt., t. 4, s. 318.
- ¹¹⁰ Tamże.
- ¹¹¹ Kan. 1678 § 1 KPK z 1983 r.
- ¹¹² Kan. 1696 KPK z 1983 r.
- ¹¹³ Jan Paweł II, *Constitutio apostolica Divinus perfectionis magister* (25.03.1983), AAS 75(1983), s. 349–355.
- ¹¹⁴ Por. H. Misztal, *Prawo kanonizacyjne według ustawodawstwa Jana Pawła II*, Lublin – Sandomierz 1997, s. 188.
- ¹¹⁵ M. Machajek, W. Padacz, *Sprawy beatyfikacyjne na terenie diecezji*, Poznań 1957, s. 31.
- ¹¹⁶ H. Misztal, *Komentarz do konstytucji apostolskiej „Divinus perfectionis magister”*, Lublin 1987, s. 100.
- ¹¹⁷ Por. J.R. Bar, H. Misztal, *Postępowanie kanonizacyjne*, Warszawa 1985, s. 97.
- ¹¹⁸ Por. H. Misztal, *Prawo kanonizacyjne. Instytucje prawa materialnego, zarys historii, procedura*, Lublin 2003, s. 229.
- ¹¹⁹ Jan Paweł II, *Konstytucja apostolska Divinus perfectionis magister*, nr 15; por. H. Misztal, *Procesowy charakter dowodzenia w sprawach kanonizacyjnych*, w: *Semel Deo dedicatum non est ad usum humanos ulterius transferendum*, red. J. Wroceński, B. Szewczul, A. Orczykowski, Warszawa 2004, s. 513–533.
- ¹²⁰ Por. H. Misztal, *Komentarz do konstytucji apostolskiej...*, dz. cyt., s. 100.
- ¹²¹ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, dz. cyt., t. 4, s. 415.
- ¹²² Por. H. Misztal, *Komentarz do konstytucji apostolskiej...*, dz. cyt., s. 100.
- ¹²³ Por. kan. 1433 KPK z 1983 r.
- ¹²⁴ Por. kan. 1434 KPK z 1983 r.